

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.114

З. П. Равлінковикладач
Правничий коледж
Львівського національного університету ім. Івана Франка

ДО ПИТАННЯ ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ ПРИНЦИПІВ РІВНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПРАВА ТА ЗАБОРОНИ ДИСКРИМІНАЦІЇ

У статті висвітлено деякі аспекти співвідношення принципів рівності та заборони дискримінації. Обґрунтовано, що принцип заборони дискримінації має самостійне значення і не може бути зведений до будь-якого порушення принципу рівності. Проаналізовано національне й міжнародні визначення дискримінації. Відзначено про частково релятивний оціночний характер принципів юридичної рівності та заборони дискримінації.

Ключові слова: рівність, заборона дискримінації, обґрунтованість, суб'єкт права, позитивні дії.

I. Вступ

Служіння держави людині є однією з фундаментальних засад сучасного цивілізованого суспільства. На її виконання Конституція України у ст. 3 задекларувала, що "людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави".

Втілення зазначених цінностей у соціальну практику вимагає задіяти різні елементи механізму правового регулювання, зокрема й насамперед принципи права, чільне місце з-поміж яких посідають рівність і заборона дискримінації.

Юридична рівність була предметом непоодиноких правових досліджень, зокрема з боку таких вітчизняних учених, як О. Банчук, О. Вінник, А. Довгерт, О. Крупчан, О. Огоньський, П. Рабінович, Р. Сивий, М. Сібільов, Є. Харитонов та ін. Принцип заборони дискримінації теж знайшов висвітлення в науковій літературі, зокрема, безпосередньо у працях О. Андрєєва, О. Антона, О. Командирова, Н. Мітіна, П. Пилипенка, І. Твердовського та ін.

II. Постановка завдання

Наявність взаємозв'язку принципів рівності й заборони дискримінації є очевидною. Втім, характер цього взаємозв'язку залишається у науці не до кінця з'ясованим. Отже, метою статті є визначення поняття юридичної рівності та його впливу на визначення поняття

дискримінації; з'ясування вагомості визначення дискримінації на законодавчому рівні, чи, можливо, таке визначення є зайвим; виокремлення недоліків правового регулювання заборони дискримінації, що зустрічаються в національному та міжнародному праві.

III. Результати

Принцип *юридичної рівності* в сучасному вигляді є продуктом буржуазних революцій. Відомо, що частково засади юридичної рівності діяли ще за часів стародавнього Риму, однак рівними визнавали не всіх суб'єктів права з огляду на особливу стратифікацію суспільства. С. Погребняк пише: "...цілком зрозуміло, що античне й середньовічне право, поза всяким сумнівом, були глибоко диференційованими нормативними системами зі значною кількістю стратифікаційних ознак (стать, релігійні переконання, етнічне та соціальне походження, майновий стан, місце проживання тощо). Таким чином, – робить висновок дослідник, – античне і середньовічне право не знали загальної рівності" [5, с. 51].

Нині юридичну рівність розглядають у кількох площинах: як рівну повагу в межах певного процесу ухвалення рішень (вимога виявляти рівну повагу до думки кожного); як об'єктивне (неупереджене) ставлення (вимога однакового розгляду однакових ситуацій); як рівність (однаковість) розподілу благ (вимога отримання кожним рівної (однакової) частки певного блага); як рівність результату (вимога, згідно з якою індивіди після процедури розподілу повинні опинитися в однакових умовах). Крім того, як відомо, виділяють такі види рівності: рівність перед законом; рівність перед судом; рівність прав і свобод людини та громадянина; рівність обов'язків людини і громадянина.

Юридичну або формальну рівність часто протиставляють рівності матеріальній чи фактичній. Перша не гарантує другу так само, як можливість не може гарантувати результат. Перші перемоги в буржуазних революціях спромоглися запровадити рівність формальну, яка полягає в однаковості обсягу прав однойменних суб'єктів. Однак такий стан за умови неконтрольованого розподілу капіталу всередині суспільства швидко почав нівелювати сенс рівності. За відомим афоризмом А. Франса, закон однаково забороняє і багатим, і бідним спати під мостами, просити на вулицях і красти хліб. "У суспільстві стає зрозумілим, що немає більшої несправедливості, ніж поводитися однаково з тим, що фактично не однаково" [5, с. 57].

Однак, якщо рівність не можна визначити через однаковість, то як її визначити взагалі?

В одному з останніх досліджень, предметом якого була юридична рівність як метод приватного права, зазначено, що юридична рівність як передбачена законодавством загальна здатність суб'єктів однаковою (рівною) мірою володіти певними юридичними правами й обов'язками у правовідносинах між ними виявляється, зокрема, в тому, що:

- 1) учасниками приватних позитивно-правових відносин завжди виступають особи (фізичні або юридичні), обсяг правоспроможності яких є формально однаковим (рівним) за винятком деяких законодавчих обмежень. Зміст та обсяг правоспроможності учасників приватних правовідносин не залежить від таких факторів, як громадянство фізичної особи, місцезнаходження певного органу чи установи в ієрархічній структурі державного механізму тощо;
- 2) учасники приватноправових позитивних відносин є взаємно незалежними (непідпорядкованими). У приватному праві ніхто з його суб'єктів формально не може нав'язувати свою волю іншому. Ніхто не може бути формально змушений вступати чи не вступати у приватні правовідносини. Правочин, вчинений особою проти її справжньої волі, зокрема внаслідок застосування до неї фізичного чи психічного тиску з боку другої сторони або з боку третьої особи, визнається судом недійсним [6, с. 5–7].

Відтак, рівність засновується на двох підставах: однаковість обсягу прав і відсутність субординації. "Пояснення цьому, – зауважує С. Погребняк, – досить просте: всі люди володіють основними (фундаментальними) правами і володіють ними рівною мірою, тому що ці права пов'язані з ознаками людського роду, стосовно яких усі людські істоти є рівними" [5, с. 56].

Однак, рівність (однаковість) основоположних фундаментальних прав не вичерпує дії принципу рівності. Рівними повинні бути й інші права суб'єктів. Проте, в умовах сучасного суспільства і наявної у ньому страфікації люди не можуть і не повинні мати однакового обсягу прав.

Таким чином, визначаючи рівність через однаковість, стикаємось з певною теоретичною проблемою. Для її вирішення не зайвим буде звернутись до основ гносеології (теорії пізнання).

Пізнання дійсності буває двох видів: пізнання фактів і оціночне пізнання. Якщо ми вважаємо, що рівність є соціальним фактом, який можна описати через індексикальний перелік неочінних ознак, на виході отримаємо поняття, що позбавлене оціночного характеру. У зв'язку з тим, що однаковість є фактичною ознакою, а не оціночною, поняття юридичної рівності теж є неочінним, а тому втрачає гнучкість і здатність адекватно відображати дійсність (адже трапляються випадки, коли забезпечення рівності учасників правовідносин вимагає вийти за межі однаковості обсягів їхніх прав). Стан справ був би набагато простіший, якби рівність, скажімо, жінки та чоловіка у трудових правовідносинах можна було би реально забезпечити через закріплення однакового обсягу їхніх прав. Однак сучасне правове регулювання вимагає більш гнучкого підходу.

Байдуже ставлення законодавця до особливих потреб людей призводить до утисків їхніх розумних і справедливих інтересів. Відтак, *для забезпечення юридичної рівності виникає потреба в законодавчому закріпленні диференціації суб'єктів права*. У такий спосіб вдається забезпечити не тільки формальну рівність, а й рівність можливостей. "Саме така природна в умовах соціальної держави *діалектика формальної і фактичної (реальної) рівності* дозволяє забезпечити *"справедливу рівність можливостей"*, яка сьогодні є провідною інтерпретацією ідеї рівності... Відштовхуючись від ідеї чесної рівності можливостей, сучасне право повинно гарантувати справедливий баланс між вимогами формальної і фактичної рівності" [5, с. 58].

Визначити поняття **дискримінації** не просто з огляду на низку обставин. По-перше, дискримінація розглядається як ставлення до людини з порушенням принципу рівності. Відтак, складність визначення дискримінації є наслідком теоретичних проблем, що супроводжують визначення рівності. По-друге, критерії дискримінації не завжди є однозначними й можуть зумовлювати сумніви в їхній обґрунтованості. Нарешті, не все, що є нерівністю, є дискримінацією, адже законодавець може надавати певним суб'єктам в окремих випадках пільги, у зв'язку із чим інші суб'єкти можуть скаржитись на дискримінацію їхніх прав і законних інтересів.

Американський дослідник П. С. Шін зазначає: "Якби ви запитали мене, чи певна дія х повинна бути розцінена як дискримінація, мені б було вкрай складно відповісти, попередньо не запитавши, за якими параметрами слід оцінювати. Говорите ви про "дискримінацією" у технічному, юридичному сенсі чи у більш загальному, моральному? Запитуйте ви, чи ... може дискримінація бути

неприпустимою? Ваше розуміння дискримінації охоплює диференційоване ставлення, засноване на будь-якому довільному ... критерію, чи тільки на таких соціально значущих, як раса і стать?" [1, с. 2].

Полісемічність терміна "дискримінація" є не єдиною проблемою, що стоїть на заваді його теоретичному осмисленню. Дискримінації як явищу, передусім, з царини моралі, бракує чітких, даних раз і назавжди ознак, що могли б бути зафіксовані в дефініції. З іншого боку, неможливо обійтися й без дефініції, котра б втілювала більш-менш однозначні ознаки цього явища.

Міжнародний пакт про громадянські й політичні права встановлює, що кожна держава, яка бере участь у ньому, зобов'язується поважати й забезпечувати всім, хто перебуває у межах її території та під її юрисдикцією, права, визнані в цьому Пакті, без будь-якої різниці щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження та інших обставин (ч. 1 ст. 2). При цьому визначення поняття дискримінації цей пакт не надає.

Спроба подати таке визначення втілена у ст. 1 Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, де передбачено, що поняття "расова дискримінація" означає будь-яке розрізнення, виняток, обмеження або перевагу, засновані на ознаках раси, кольору шкіри, родового, національного чи етнічного походження, метою або наслідком знищення, або применшення визнання, використання чи здійснення на рівних засадах прав людини й основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній чи будь-яких інших галузях суспільного життя [4]. Аналогічно у ст. 1 Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок передбачено, що дискримінація щодо жінок – це будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, яке спрямоване на ослаблення або зводить на нівець визнання, користування чи здійснення жінками, незалежно від їх сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини й основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій галузі [3].

Нарешті, й український законодавець вирішив імплементувати в національне право аналогічну дефініцію. Так, ст. 1 Закону України "Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні" закріплює, що дискримінація – це рішення, дії або бездіяльність, спрямовані на *обмеження або привілеї* стосовно особи та/або групи осіб за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, сімейного та майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками, якщо вони унеможливають визнання і ре-

алізацію на рівних підставах прав і свобод людини та громадянина [2].

Новелою вітчизняного правознавства став інститут позитивних дій, тобто дій, які формально не обмежують права та свободи інших осіб і не створюють перешкод для їх реалізації, а також не надають *необґрунтованих переваг* особам та/або групам осіб за їх певними ознаками, стосовно яких застосовуються позитивні дії.

Оцінюючи правове регулювання заборони дискримінації за національним законодавством, зауважимо, що суто технічно законодавче регулювання хвибує тим, що власне дефініція дискримінації не передбачає оціночних ознак. Законодавець пішов іншим, теоретично не обґрунтованим шляхом формулювання загального категоричного безоціночного визначення дискримінації, котре супроводжується винятками. І вже ці винятки містять вказівку на таку оціночну ознаку дискримінації, як *необґрунтованість*. Запровадження в національному праві інституту позитивних дій – це начебто "латка", яка рятує небездоганне вітчизняне визначення дискримінації.

Сам законодавець не вважає необґрунтованими такі позитивні дії: спеціальний захист з боку держави окремих категорій осіб, які потребують такого захисту; здійснення заходів, спрямованих на збереження ідентичності окремих груп осіб, якщо такі заходи є необхідними; надання пільг та компенсацій окремим категоріям осіб у випадках, передбачених законом; встановлення державних соціальних гарантій окремим категоріям громадян; особливі вимоги, передбачені законом, щодо реалізації окремих прав осіб.

Таким чином, можна констатувати факт, що в законодавстві простежується *релятивізація понять "рівність" і "дискримінація"*, проявом чого є запровадження у відповідні дефініції оціночних ознак. Так, вищезазначена необґрунтованість виявляє себе як показник і водночас як межа вирівнювання статусу суб'єктів права.

Необґрунтованість, тобто відсутність належної підстави, може виявлятися у відсутності значущого мотиву для запровадження диференційованого ставлення до суб'єктів права; наявності значущого мотиву, але відсутності легітимних засобів його забезпечення; несправедливості результатів диференційованого ставлення.

Відзначимо, що необґрунтованість як реляторна ознака зазначає дискурсивних конкретно-історичних змін у суспільстві, а відтак, одна й та сама поведінка може з часом бути і дозволеною формою дискримінації, і забороненою. При цьому дискримінація має певне нерелятивне ядро, яке передбачає погіршення становища людини за ознаками раси, кольору шкіри, соціального походження, релігійних та інших переконань тощо. Втім, виявлення такого "ядра" потребує окремого дослідження.

IV. Висновки

Зв'язок між принципами рівності та заборонаю дискримінації має складний характер. Дискримінація є не лише формою нерівного ставлення суб'єктів права, адже за таких умов запровадження відповідного терміна в національне та міжнародне право було б надлишковим. Відтак, заборона дискримінації є самостійним принципом права, а не лише зворотним боком принципу рівності.

Принцип заборони дискримінації містить, так би мовити, абсолютне ядро (заборона расових, релігійних та інших утисків) і рухливу (реляторну) частину, що виявляється в можливості пристосовуватись до обставин життя суспільства через визнання певного диференційованого ставлення об'єктованим чи необ'єктованим.

Список використаної літератури

1. Shin Patrick S. Is There a Unitary Concept of Discrimination? / Patrick S. Shin // Legal Studies Research Paper Series. Research Paper. – 13–27. – 2013. – July 30. – 33 p.
2. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.09.2012 р. № 5207-VI // Офіційний вісник України. – 2012 р. – № 76. – Ст. 65.
3. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18.12.1979 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_207.
4. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації: Заява від 21.12.1965 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_105.
5. Погребняк С. Генезис ідеї рівності як основоположного принципу права / С. Погребняк // Вісник Академії правових наук України. – 2010. – № 3. – С. 50–58.
6. Сивий Р. Б. Приватне право в системі права України: поняття, критерії виокремлення, структура: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Р. Б. Сивий. – Львів, 2006. – 16 с.

Стаття надійшла до редакції 25.10.2014.

Равлінко З. П. К вопросу о соотношении принципов равенства субъектов права и запрета дискриминации

В статье освещены некоторые аспекты соотношения принципов равенства и запрета дискриминации. Обосновано, что принцип недискриминации имеет самостоятельное значение и не может быть сведен к любому нарушению принципа равенства. Проанализированы национальное и международные определения дискриминации. Определён частично релятивный оценочный характер принципов юридического равенства и запрета дискриминации.

Ключевые слова: равенство, запрет дискриминации, обоснованность, субъект права, положительные действия.

Ravlinko Z. On the Issue of the Relationship Between the Principles of Equity of Subjects of Law and the Prohibition of Discrimination

The article is devoted to some aspects of the relationship between the principles of equity and prohibition of discrimination. It is argued that non-discrimination principle has independent value and cannot be reduced to any breach of equity. The national and international definitions of discrimination are analysed. The conclusion is made of evaluative content of the principles of legal equity and non-discrimination.

The author argues that the need for legal strengthening of the subjects of law differentiating arises to provide legal equity.

Attention is drawn to the fact that it is not easy to define the notion of discrimination due to a number of circumstances. Firstly, discrimination is seen as an attitude to the person defying a principle of equity. Thus, the complexity of determining the notion of discrimination is the result of theoretical problems which are associated with determining of equity. Secondly, the criteria of discrimination are not always straightforward and may cause doubts on their validity. Finally, not all that is inequity is discrimination, because the legislator may provide for some subjects in some cases privileges, and therefore the other subjects may complain of the discrimination in realization of the rights and legal interests.

The author analyses such institute of domestic law as affirmative actions – the actions which formally do not restrict the rights and freedoms of others, do not make obstacles for their realization, and do not provide unreasonable advantages to individuals and/or groups of individuals on their specific characteristics which cause the affirmative actions.

It is noted the relativization of the concepts of equity and discrimination in the legislation of Ukraine. Such tendency is a result of bringing the evaluative characteristics into the appropriate definitions.

The author believes that discrimination is not only a form of unequal treatment, because if this is not the case the coining such term as discrimination in national and international law would be unnecessary. Non-discrimination is regarded as an independent principle of law, not only as the reverse side of the principle of equity.

It is noted that the principle of non-discrimination includes, so to speak, the absolute core (prohibition of racial, religious and other harassment) and moving (relational) part, which is manifested in the possibility to adapt to the social circumstances, recognising certain differentiated treatment as well founded or unfounded.

Key words: equity, prohibition of discrimination, reasonability, subject of law, positive actions.